

T.B.M.M.
CUMHURİYET HALK PARTİSİ
Grup Başkanlığı

Tarih : 21 Mart 2022
Sayı : 3367

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKANLIĞINA

Ekte sunulan gerekçelerle Doğu Karadeniz Bölgesinde yapılan çay üretimindeki sorunların araştırılması, bu kapsamda alınması gereken önlemlerin ve politikaların belirlenmesi amacıyla Anayasa'nın 98'inci ve TBMM İçtüzüğü'nün 104 ve 105'inci maddeleri gereğince Meclis Araştırması açılmasını arz ederiz. 17/03/2022

Uğur Bayraktutan
Artvin Milletvekili

Ahmet Kaya
Trabzon Milletvekili

Mehmet Bekaroğlu
İstanbul Milletvekili

Göker ZEYBEK
İstanbul Milletvekili

Bahri Serker
İzmir Ml.

Alihan Özkan
Ankara Ml.

Onur Demirtepe
Zonguldak Ml.

Ahmet Önal
Kırıkkale Ml.

Utku Gökörner
Eskişehir Ml.

A. Günnü

Sevil Ertan Kılıç
İzmir Ml.

Selahattin Yücel
Tekirdağ Ml.

İrfan Kaplan
Gaziantep

Av. Dr. M. Savaş Zeki Kılıç
İstanbul Ml.

Mustafa Akbaba
Malatya Ml.

3307 Meelis Arastuma Omeresi

[illegible]

ÖZET GEREKÇE

Çay tarımı, Doğu Karadeniz Bölgesinde 781 bin dekar alanda yaklaşık 200 bin aile tarafından yapılmaktadır. 1 milyon insanın geçimini temin etmesi ve hayatını bu bölgede sürdürmesi bölgenin alternatifi olmayan tek tarım ürünü olan çaya bağlıdır. Tüketici açısından bakıldığında ise çay; ülkemizin her bir ferdiyi ilgilendiren milli bir ürün konumundadır. Böylesine önemli bir tarım ürünü olan çayın tarladan bardağa kadar olan sürecinde pek çok sorun yaşanmaktadır. Çay tarımında, sanayisinde ve pazarlamasındaki sorunlar nedeniyle bölgede geçimini çaydan temin eden insanlar mutsuz ve umutsuz hale gelmiştir.

Çay tarımının sorunları, çay sanayiinin sorunları ve pazarlama sorunları şeklinde üç ana kategoride toplayabileceğimiz sorunlar, bölge halkının geleceğe güvenle bakmasına engel olmakta, giderek çaydan umudunu kesmesine neden olmaktadır. Çaydan umudun kesilmesi, bölgeden batıya doğru göçü devam ettirmektedir. Rize il nüfusu 2000 yılında 365.938 iken, 2010 yılında 319.637'ye düşmüştür. Bugün itibarıyla nüfus 347.582'dir. Rize'de doğan çocuklar, geleceklerini batıdaki metropollerde veya yurtdışında aramaktadır. Çay bölgesindeki Artvin'in Arhavi ve Hopa ilçeleri ile Trabzon'un Of, Sürmene, Araklı ilçeleri ve Giresun'un Tirebolu ilçesindeki nüfus hareketi de çay bölgesinden batıya doğru göçün varlığını ortaya koymaktadır.

2021 yılında 1 milyon 455 bin ton yaş çay mubayaa edilmiş olup, bunun % 59,1'i Çaykur, %40,9'u ise özel sektör tarafından işlenmiştir. 2018 yılında Kamu İktisadi Teşekkülü olan ÇAYKUR'a ait 46 adet ve özel sektöre ait 180 adet çay fabrikasında işlenen yaş çaydan 291 bin ton kuru çay üretilmiştir. Bunun 172 bin tonu Çaykur, 119 bin tonu ise özel sektör fabrikalarında üretilmiştir.

Bölge ekonomisine yıllık toplam 29 milyar TL'lik katkısı olan çay sektörü; plansız, düzensiz, denetimsiz olarak yürümektedir. İlk çay kanunu 1924 yılında çıkmış ama çay üretimi ile ilgili ilk bilimsel çalışmalar ancak 1937 yılında başlamıştır. 1940 yılında çıkarılan ikinci çay kanunu ile çay tarımı ve işletmeler belli kurallara bağlanmış ve büyük ölçekli ilk çay atölyeleri aynı yıl Rize'de kurulmuştur. İlk modern çay fabrikası ise 1946 yılında Rize'de işletmeye açılmıştır. 1983 yılında çıkarılan 112 sayılı KHK ile Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (Çay-Kur) adıyla bir Kamu İktisadi Teşekkülü oluşturulmuş ve çay işletmesi, Tekel Genel Müdürlüğünden alınarak ÇAYKUR'a verilmiştir. Çay tarımının kaderini değiştiren düzenleme ise 4 Aralık 1984 tarih ve 3092 sayılı Çay Kanunu ile yapılmıştır. Bu kanunla devlet tekeli kaldırılarak çayın işlenmesi ve satışı serbest bırakılmıştır. Çay müstahsillerinin sorunları da bu tarihten itibaren görünür hale gelmiştir. Özel sektör işletmeleri çayı daha yüksek kalitede işlemek ve farklı ürünler geliştirerek dünya çay piyasasında söz sahibi olmak yerine ÇAYKUR'un yurt içindeki pazarını ele geçirmeye odaklanmışlardır. Bu nedenle ekonomik yönden zayıf durumda olan çay üreticilerinin alınterinin karşılığını almaları zorlaşmaktadır.

"Yaş çay" denilen taze yapraktır; zamanında kesilmesi ve yine zamanında satılması gerekiyor. ÇAYKUR, kapasitesini tam olarak kullanmayıp günlük kontenjan koymaktadır. Yaş çayı elinde bekletme imkanı olmayan üretici ise özel sektörün istediği şartlarda çayını satmak zorunda kalmaktadır.

Bununla beraber, çay tarımında 40 yıldır kullanılmakta olan kimyasal gübre nedeniyle diğer ürünler olumsuz etkilendiği gibi, toprağın ve suların kirliliğine yol açmakta, halk sağlığına zarar vermektedir. Bölgede kimyasal gübrenin terk edilip, planlı bir şekilde tümüyle organik üretime geçilmesi için yürütülen çalışmalar ise yetersiz kalmaktadır. Son yıllarda ÇAYKUR'un organik çay üretiminden tümüyle vazgeçtiği anlaşılmaktadır.

Öte yandan, yıllarca kimyasal gübre kullanıldığı için yapısı bozulan toprak verimsiz hale gelmiştir. Gübre atılmaması %50'den daha fazla verim kaybına yol açmaktadır. 2021 yılında 2.500-3.000 TL/ton olan gübre fiyatları 3-4 kat artmış ve 8.000-9.000 TL'lere ulaşmıştır. Diğer girdi maliyetleri ile birlikte çay üreticisi bahçesine gübre atamaz duruma gelmiştir. Gübre fiyatlarına verilen destek ise dekar başına sadece 8 TL'dir. Bu rakam, çay üreticisinin derdine derman olmaktan uzaktır.

Kuru çay üretimi dünyada 6 milyon tona yaklaşmıştır. Dünyada çay tüketimi düzenli olarak artmaktadır. Bununla beraber, Türkiye dünyadaki bu pazardan hiç pay alamadığı gibi yaklaşık 300 bin tonluk tüketimiyle dünyadaki çok uluslu çay şirketlerinin dikkatini çekmektedir. Türkiye'de değişik kanallardan çay tarımından vazgeçilmesi telkinleri yapıldığı bilinmektedir. Oysa iklim avantajından dolayı ülkemizde çay bahçelerinde haşere öldürücü ilaç kullanılmamaktadır. Çayımız, bu doğal özelliği ile dünyada öne çıkabilir ve dünya çay pazarından önemli miktarda pay alabilir.

Bütün bu gerekçelerle TBMM'de bir Araştırma Komisyonu kurulup, Doğu Karadeniz Bölgesinde yapılan çay üretiminin sorunlarının araştırılması ve bu kapsamda alınması gereken önlemlerin belirlenmesi zorunluluğu vardır.

GEREKÇE

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Giresun, Trabzon, Rize ve Artvin illerinde 781 bin dekar alanda çay tarımı yapılmaktadır. Yüzde 65'i Rize ilinde olmak üzere 2021 yılında 1 milyon 455 bin ton yaş çay üretilmiştir. Yaş çay, çoğunluğu Rize'de bulunan fabrikalarda işlenerek 2021'de 291 bin ton kuru çay üretilmiştir.

- Bölgede ÇAYKUR'a ait, biri paketleme olmak üzere, 46 adet faal çay fabrikası vardır.
- Bölgede özel sektöre ait 229 adet çay fabrikası vardır. Faal olan özel fabrika sayısı 180'dir.
- 2021 yılı yaş çay rekoltesi 1 milyon 455 bin tondur.
- Bunun 860 bin tonu ÇAYKUR, 595 bin tonu özel sektör tarafından satın alınmıştır.
- 2021 yılında kuru çay üretimi, 172 bin tonu ÇAYKUR, 119 bin tonu özel sektör olmak üzere toplam 291 bin ton olmuştur.

Bölgedeki müstahsile yaş çayın getirisi yaklaşık 6 milyar TL'dir. Çay sektörünün bölgeye işleme, depolama, paketleme, pazarlama dahil olmak üzere toplam 23 milyar TL'lik getirisi vardır. Bölgede yaşayan yaklaşık 200 bin ailenin tek geçim kaynağı çaydır. İnsanlar ailelerinin geçimini, çay tarımı yaparak, çay işletmelerinde çalışarak ya da bu işletmelerden emekli olarak aldıkları emekli maaşları ile temin etmektedir. Bölgede sanayi hemen hemen yoktur; yılların ihmali ile balıkçılık bitme noktasına gelmiştir, hep konuşulur ama bugüne kadar gerekli politikalar geliştirilmediği ve alt yapı yatırımları yapılmadığından bölge turizmi emekleme aşamasında bile değildir. Kivi, likapa, portakal, mandalina ve mısır gibi ürünlerin çaya alternatif olmaları ise söz konusu değildir.

Türkiye'de çay tarımı Osmanlı'dan bu yana yapılmaktadır. Cumhuriyet döneminde ilk çay kanunu 1924 yılında çıkmış ama çay üretimi ile ilgili ilk bilimsel çalışmalar ancak 1937 yılında başlamıştır. 1940 yılında çıkarılan ikinci Çay Kanunu ile çay tarımı ve çay işletmeleri belli kurallara bağlanmış ve ilk büyük ölçekli çay atölyeleri aynı yıl Rize'de kurulmuştur. İlk modern çay fabrikası ise 1946 yılında Rize'de işletmeye açılmıştır.

1983 yılında çıkarılan 112 sayılı KHK ile Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (Çay-Kur) adı ile bir Kamu İktisadi Teşekkülü oluşturulmuş ve çay işletmesi, Tekel Genel Müdürlüğünden alınarak ÇAYKUR'a verilmiştir.

Çay tarımının kaderini değiştiren düzenleme neo-liberal rüzgârların estiği Özallı yıllarda (4 Aralık 1984 tarihli ve 3092 sayılı Çay Kanunu) yapılmıştır. Bu kanunla işlenmesi ve satışı serbest bırakılmıştır. Böylece gerçek ve tüzel kişilere, üreticilerden yaş çay yaprağı satın alabilme, çay işleme ve çay paketleme fabrikaları kurup işletme imkânı tanınmıştır. Kanun, çayda devlet tekeli kaldırılmış, devlet

sektörü ile özel sektörün yan yana çalışmasına olanak tanımıştır. Ancak çay tarım alanlarının belirlenmesi Bakanlar Kurulunun yetkisine bırakılmıştır. Bakanlar kurulunun belirlediği alanlar dışında çay tarımı yasaklanmış, çay tarım alanlarına giren yörelerde çay bahçesi kuracakların önceden ruhsat almaları zorunlu hale getirilmiştir.

Çay müstahsillerinin sorunları da bu tarihten itibaren görünür hale gelmiştir. Bu tarihte özel sektör çay işletmesine girmiş ve yıllar içinde payını artırmıştır. 2021'e kadar üretilen ÇAYKUR ile özel sektörün payları yaklaşık olarak yarı yarıya gelmekteydi. 2021 yılında ÇAYKUR aldığı bir kararla özel sektör işletmelerine kuru çay satmaya başlamıştır. Bu nedenle 2021 yılında özel sektör işletmeleri, üreticiden yaş çay alma konusunda isteksiz davranmış, ÇAYKUR'un alım fiyatının yarısına yaş çay almıştır.

Üreticiden yaş çay alan özel sektörü bağlayan hiçbir kural yoktur; yaş çayı istediği fiyatta almakta ve istediği zaman ödeme yapmaktadır. Elbette ülkedeki ticaret ile ilgili mevzuat çay ticaretinde de geçerlidir. Ancak; örgütlü olmayan çay müstahsili çay işletmecileri karşısında zayıf ve çaresizdir. "Yaş çay" denilen taze yapraktır; zamanında kesilmesi ve yine zamanında satılması gerekiyor. ÇAYKUR, kontenjan ve kotalar koyarak yaş çayı almayınca üretici, özel sektörün istediği şartlarda çayını satmak zorunda kalmaktadır. Yaş çayın fiyatını özel sektör belirlemekte, ödemeyi nasıl ve ne zaman yapacağına yine firmalar karar vermektedir. Üreticinin eli kolu bağlıdır ve hiçbir söz hakkı yoktur. Bu nedenle üreticinin zararına ve mağduriyetine yol açılmaktadır.

Hiç kuşku yok ki çay müstahsilinin tek sorunu, ürününü ucuza alan ve ödemeleri zamanında yapmayan özel sektör değildir. Çay bahçeleri miras yoluyla bölünmüş, defter başına ortalama 2-5 dekar çay bahçesi kalmıştır ve bu da bir ailenin geçimine yetmemektedir.

Öte yandan, yıllarca kimyasal gübre kullanıldığı için yapısı bozulan toprak verimsiz hale gelmiştir. Gübre atılmaması %50'den daha fazla verim kaybına yol açmaktadır. 2021 yılında 2.500-3.000 TL/ton olan gübre fiyatları 3-4 kat artmış ve 8.000-9.000 TL'lere ulaşmıştır. Diğer girdi maliyetleri ile birlikte çay üreticisi bahçesine gübre atamaz duruma gelmiştir. Gübre fiyatlarına verilen destek ise dekar başına sadece 8 TL'dir. Bu rakam, çay üreticisinin derdine derman olmaktan uzaktır.

Türkiye'de çaycılığın önemli bir sorunu da ithalat lobisidir. "Türkiye'de çay pahalıya mal olmakta, ayrıca Güneydoğu Asya çayına göre bizim çayımız kalitesizdir, o nedenle çay tarımına son vermek gerekir, çayın tamamını ithal edersek çok daha kârlı oluruz" gerekçesini dillendiren ithalat lobisine ilave olarak bir önceki Tarım ve Orman Bakanı'nın, "Paramız var ki ithalat yapıyoruz" sözleri, ülkemizde tarıma ve üretime bakışı yansıtmaktadır. Elbette bu söylenenlerin hiçbir gerçekliği yoktur. Doğru

Karadeniz’de çay tarımı yapılmaz ise; bölgede yaşayan 1 milyon 270 bin insanın büyük çoğunluğu göç etmek zorunda kalır. Bu durumun iktisadi ve sosyal maliyeti çok daha yüksektir.

Çay tarımının sorunları, çay sanayiinin sorunları ve pazarlama sorunları şeklinde üç ana kategoride toplayabileceğimiz sorunlardır. Bu sorunlar bölge halkının geleceğe güvenle bakmasına engel olmakta, giderek çaydan umudunu kesmesine neden olmaktadır. Çaydan umudun kesilmesi, bölgeden batıya doğru göçü devam ettirmektedir. Rize il nüfusu 2000 yılında 365.938 iken, 2010 yılında 319.637’ye düşmüştür. Bugün itibarıyla nüfus 347.582’dir. Rize’de doğan çocuklar, geleceklerini batıdaki metropollerde veya yurtdışında aramaktadır. Çay bölgesindeki Artvin’in Arhavi ve Hopa ilçeleri ile Trabzon’un Of, Sürmene, Araklı ilçeleri ve Giresun’un Tirebolu ilçesindeki nüfus hareketi de çay bölgesinden batıya doğru göçün varlığını ortaya koymaktadır.

Türkiye’de çay üretimi yapılan alanlarda sınırlama vardır; Devlet, çay üretimini düşürme yönünde bir politika izlemektedir. Oysa dünyada çay ekim alanları ve kuru çay üretimi giderek artmaktadır. Şu an dünyada kuru çay üretimi 6 milyon tona yaklaşmıştır. Tüketim giderek artma eğiliminde olduğu için kuru çay üretimi de artmaktadır. 18 milyar doları bulan dünya çay pazarında müthiş bir rekabet vardır. Türkiye aynı zamanda 300 bin ton/yıl tüketimi ile dünyada ilk sıralarda olan bir kuru çay pazarıdır. Bu durum çok uluslu şirketlerin iştahını kabartmakta ve Türkiye’ye değişik kanallardan çay tarımından vazgeçmesi telkinleri yapılmaktadır.

Öte yandan, çay tarımında yaklaşık 40 yıldır (25 azot, 5 Fosfor ve 10 potasyum) formüllü kimyasal gübre kullanılmaktadır. Bu gübre, uzun vadede serildiği toprağın özelliğini yitirmesine neden olurken, yağmur suları ile içme sularına ve diğer bitkilere de etki ederek hem insan sağlığını hem de doğal yapıyı olumsuz yönde etkilemektedir. Artık Doğu Karadeniz toprağı bırakın yeni bir ürün, geleneksel ürünler (fasulye, domates, biber, patlıcan, salatalık...) için de elverişli değildir. 2007 yılından itibaren ÇAYKUR’un öncülüğünde 378 dekar alanda organik tarıma başlanmış, kimyasal gübre lobisinin engellemesi ve % 20 ürün kaybına yol açtığından üreticinin isteksizliği nedeniyle organik çay üretiminde aradan geçen 12 yıllık sürede 38 bin 800 dekara ancak ulaşılabilmiştir. Devletin organik çay tarımına desteği yetersizdir. 2018 yılında ÇAYKUR 5 bin 779 ton organik kuru çay üretmiştir. Toplam içindeki payı %4,5’ta kalmaktadır. Son yıllarda organik üretim sözleşmeleri yenilenmemekte ve ÇAYKUR’un organik çay üretiminden tümüyle vazgeçtiği anlaşılmaktadır.

Bugün Türkiye 291 bin ton/yıl kuru çay üretmektedir ve bunun tamamı iç piyasada tüketilmektedir. Yılda yaklaşık 50 bin ton kuru çay da, çoğu kaçak yollarla olmak üzere, yurt dışından gelmektedir. Resmi yollardan Gümrük Vergisi ödenerek ülkeye getirilen 20 bin ton dolayında yabancı çayın haricinde 30 bin ton kadar menşei belirsiz kaçak çay yurda sokulmaktadır. Çay kaçakları hem

ÇAYKUR'a hem özel sektöre hem bölge insanına ekonomik yönden ciddi kayıplar yaşatmakta, halk sağlığını da tehdit etmektedir.

Dünyada organik çay üretme imkanı olan Türkiye'den başka bir ülke yoktur. İklim şartlarından dolayı Türkiye'de çay bahçelerinde böceklenme olmamaktadır. Hindistan, Seylan, Çin, Kenya gibi dünya çay piyasasını doyuran ülkelerin tamamındaki çay bahçelerinde böcek öldürücü ilaçlar (insektisit) kullanıldığından bu ülkelerin organik çay yapma imkanı bulunmamaktadır. Türkiye'de kimyasal gübre terk edildiğinde, ilaç vb. kimyasallar kullanılmayıp organik gübre kullanıldığında çayımız tümüyle organiğe dönüştürülebilir, dünya çay piyasasında kendisine yer bulabilir ve çay tarım alanları artırılarak bölgenin refahı yükseltilebilir. Organiğe geçişle ayrıca, Doğu Karadeniz'in toprağı tekrar eski niteliklerine kavuşacak ve bu şekilde, diğer tarımsal ürünler için de uygun hale gelecektir.

ÇAYKUR'un 2017 yılında kurulan Türkiye Varlık fonuna aktarılması, Varlık Fonundaki kuruluşların yurt dışından alınan kredilere karşılık teminat olarak gösterildiğine yönelik haberler bölge halkını tedirgin etmekte ve ÇAYKUR'un özelleştirileceğine dair endişeleri artırmaktadır. ÇAYKUR, siyasetin elini üzerinden çekmemesine rağmen bölge için bir sigorta durumundadır. ÇAYKUR'un özelleşmesi halinde bölge halkı 1984 yılından bu yana hiç iyi sınav vermemiş olan özel şirketlerin insafına terk edilmiş olacaktır. Bu durumda, bölgeden batıdaki metropollere hızla nüfus kayması yaşanacak, hem sosyal hem de daha ağır ekonomik maliyetler ortaya çıkacaktır.

Bugüne kadar çay ve çaycılığın sorunları ile ilgili çok sayıda uzman ve uzman kuruluş tarafından raporlar hazırlanmış ama maalesef bunlar dikkate alınmamıştır.

Hiç kuşku yok ki, Doğu Karadeniz'de çok önemli bir turizm potansiyeli vardır. Ne var ki, son yıllarda, bölgenin en önemli zenginliği olan dereler ve yaylalar, HES'ler ve 'yeşil yol' inadı yüzünden tehdit altındadır. Birçok uzman kuruluşun raporuna göre, tamamı bitirildiğinde Türkiye'nin enerji tüketiminin % 1,5'ünü bile karşılamayacak olan HES inşaatları bölgenin doğal yapısını tahrip etmekte, dereleri kurutarak zenginlikleri yok etmektedir. Aynı şekilde; Doğu Karadeniz'in tepelerini ve ormanlarını tahrip eden 'yeşil yol' yapımı da bölgenin turizm potansiyeline büyük bir darbe vurmaktadır.

Görüldüğü gibi başta Rize olmak üzere Doğu Karadeniz Bölgesi'nin çay tarımı ve turizmden başka insanların geçimini sağlayacak ve bölgede tutacak herhangi bir imkanı yoktur.

Bütün bu gerekçelerle TBMM'de bir Araştırma Komisyonu kurulup, Doğu Karadeniz Bölgesinde yapılan çay üretiminin sorunlarının araştırılması ve bu kapsamda alınması gereken önlemlerin belirlenmesi zorunluluğu vardır.

